

“ÊZDÎXAN” AN “ÊZDÎXANE”? – EV T’EVLIHEVÎYA JI K’U TÊ?

Ezîz ê Cewo

Berî salekê min li ser daxweza xwendevanan, gotar-şiroveyek bi sernivîsa “Êzdîxan” an “Êzdîxane”?–k’îjan ji wan r’ast e û tê çi wat’eyê? nivîsî, û ew di çapemenîya k’urdî da hate wşandin. ^[1] Gelek xwendevanên k’urd ew bi baldarî xwendin, lê wan xwendevanan, ên ku an bi k’urdî hîç nikaribûn bixwînin, an jî k’urdîya wan lewaz bû, daxweza wergera wê ya r’ûsî kirin.

Piştî demekê hinek ji van xwendevanan hem ji min, hem jî ji malp’era [kurd.press](#) hîvî kiribûn, ku ez wê gotara xwe wergerînim r’ûsî, û malper’ jî wê biweşîne...

Lê, dema dest bi wegera wê gotar-şiroveyê kir, min dît, ku ew tiştên ku bi zimanê k’urdî ê gelêrî û sade hatye nivîsîn, t’êra xwendevanên k’urd dike, ew wê têdigihîjin, lêbes xwendevanên r’ûsûaxêv (yên r’ûs, ne r’ûs!) dê nikaribin wisa, bi gotineke sade ya gelêrî têbigihîjin û bip’ejirînin, ku jo bo wan ev pîrsgirêk divê bi zimanekî zanistî û anegorî qanûnên zimanzanîya giştî bi hûrbînî bê r’avekirin...

Û piştî demekê, piştî ku lêger’înên min ên di goveka zimanên îranî û zaravên zimanê k’urdî da çûne sêrî, ev gotara bi zimanê r’ûsî derk’ete holê («Эздихан», или «Эздихане»? – Откуда такая путаница?//“Êzdîxan” an “Êzdîxane”? – Ev t’evlihevî ji k’u tê?), û malp’er’a [kurd.press](#)-ê jî ew weşand. ^[2]

Lê, ji ber ku ew govtûgo û gemgeşiyên li dora vê t’evlihevîyê hê jî didomin, hê jî di çapemanî û weşanên têlêvîzîyonên me da ew p’eyv çewt û ne di cîyê xwe da tên bik’aranîn, naha jî min ev gotara xwe, ya ku bêhtir berfireh e û li ser bingeha zanistî hatye nivîsîn, wergerand k’urdî û dîyarî bala xwendevanên hêja dikim.

Fermo, weha, ew!

*
* *

Van demên dawîyê hinek k’urdên êzdî pêşniyar dikin, ku herêma Şengalê ya Herêma Başûrê K’urdistanê “Êzdîxan” nav bikin...

Û vê daxweza xwe, ya ku wana gîhandye asta absûrdê, ew bi wê şirove dikin, xwedêgiravî, “çima bi navê êzdîyan jî hermeke cuda nîne?”...

Lêbelê, tê zanîn, ku k’urdên êzdî, wek beşekî net’ewa k’urd, di K’urdistanê da bi serê xwe, t’enê di cîyekî cuda da nemane, ya ku navekî xwe yê cuda hebûya, lewra ku çend bavan berê di K’urdistanê da p’air’anîya k’urdan êzdîp’erest bûne, ango, hemû jî k’urdên êzdî bûne. Û, lewra jî, eger mirov di derbarê welatê êzdîyan da bibêje, ew K’urdistan e.

Û li ser hestên cudaxwazîyê yên vî r’engî, hinek li navekî dinê yê cuda ger’yan, û, ji ber ku nikaribûn navekî bibînin, ê ku bêhtir lê bê, “Êzdîxan” hildane û bi k’ar tînin... Lê, helbet, dibe ku, ewana tê jî negihîştin, ku ev tiştêkî dûrî heş û aqilan û absûrd e, lewra ku “Êzdîxan” şêwazê kurtisandî û lêpovajîkirî yê p’eyva “Êzdîxane” ye.

Helbet, divê bê zanîn, ku di demên dîrokî yên cuda da daxwezên weha di nav gelên dinê da jî r’û dane, û ji bo wê jî hem “sedemên” obyêktîv, hem jî yên sûbyêtîv “hatine dîtin”...

...Eger, em bibêjin, di nava sînorên K’urdistanê da herêmek hebûya û p’ir’anîya nişteciyên wê k’urdên êzdî bûna, û ew bibûya xwedîya statûsa otonom, an jî ya xweser, wê demê mirov dukaribû ji bo wê navekî anegorî wê bidîta, yê wek: “Êzdîana”, “Êzdîstan”, “Êzdîava” an jî yekî dinê, lê, sedî sed, ne “Êzdîxan”, an “Êzdîxane/a”...

Çima?

Lewra ku di demên weha da hîç hewce jî nake, ku mirov tiştêkî ji ber xwe derxe, bersîvên hemû pirsan di sêrî da di zimên bi xwe da hene, her t'enê divê mirov bikaribe wana bibîne, nas bike, derxe zanebûnê...

Vebijartina (analîzkirina) matêriyalên zimên dide xuyan, ku di zimanê k'urdî da paşdanka *-xane* tê wat'eya *cîyekî*, *aqareke* ne zêde fireh, ê di nav çar dîwaran da, yê wek: *mêvanxane*, *xwarinxane*, *werzêşxane*, *ç'exkane* (*cebîrxane*), *sêwîxane*, *nexweşxane*, *dermanxane*, *dirûnxane* û yên dinê (wisa jî p'eyva k'urdî ya *xanî* hemberî van p'eyvan bikin!).

Lê, ji bilî van hemûyan, kal û bavên me, dema gotine *êzdîxane*, mabesta wan ne ku war û meskenê êzdîyan, lê civaka wana bûye. Û, dema gotine *êzdîxana serhedê*, *êzdîxana Ermenîstanê*, *êzdîxana Gurcistanê* an yeke dinê, mabesta wan ne ku war û meskenê êzdîyan, lê k'om an civaka êzdîyên wan deveran bûye.

Anegorî heman prênspê gelê me, wisa jî ji civaka mirîdan r'a gotye *mirîdxane*.

Dema oldarên êzdîyan piştî ger'a xwe ya di nava civaka mirîdên xwe ji bajarekî yan navçeyêke dinê vediger'yan gundê xwe, û gundîyan ji wana dipirsîn: "Tu li k'u bûyî, Keko?" – Ewî dibersivand, ku çûbû vî an wî bajarî, an navçeyê – nava *nirîdxaneyê* xwe, ango, nava mirîdên xwe, ango, nava civaka mirîdên xwe ya bajarekî yan herêmeke konkrêt.

Û, ji bilî vê, dema pêşîyên me digotin *êzdîxane* û *misulmanî*, mabesta wana du beşên cuda, du civakên cuda yên gelê k'urd bû – *k'urdên êzdî* û *k'urdên misulman*.

Û li vira jî ji bilî vê mabesteka wan a tiştêkî dinê nînbûye!

Ango, li ber ç'avan e, ku di k'urdî da paşdanka *-xane* di p'eyvên wek: *mêvanxane*, *xwarinxane*, *werzêşxane*, *ç'exkane* (*cebîrxane*), *sêwîxane*, û yên dinê da tê wat'eya *cîhê* ne zêde fireh, ê di nav çar dîwaran da, lê di p'eyvên *êzdîxane* û *mirîdxane* da bi wateya danasîna *k'om û civaka êzdîyan* an a *mirîdan* tê bik'aranîn!..

Û li vira pirs dertê holê: "Ev cudayîya *wat'eyî* ji ku tê? Ji bo çi li cîyekî *-xane* tê wat'eya *cî*, lê li cîyekî dinê – *k'om*, *civak*?"

Li vira dikare du pêşdîtin hebin, û emê wan jî li jêrê binirxînin:

Ya yekem – firehbûna wat'eya p'eyvê ye; dema di zimên da ji bilî wat'eya konkrêt a p'eyvekê di nava demê da wisa jî wat'eyêke dinê li wê zêde dibe; û, dibe ku ev nimûneyên mijara gotinê jî yek ji wan mînakên be;

Ya duyem – an jî ev paşdankana (*-xane*) du p'arînen cuda ne, yên ku her t'enê bi şewazên xwe va mînanî hev in, ango, hemşewazî ne. Û divê mirov bi lêger'inên zanistî-êtîmolêjî r'ave bike, k'a her yek ji wana ji k'u tên?

Ji bo ku wat'eya p'eyvsazîyê ya paşdanka *-xane* di peyvên *êzdîxane* û *mirîdxane* da bê têgihîştin, divê ew di nava govaka zanistî da bê nirxandin û r'avekirin.

Li vira li ber ç'avan e, ku p'eyvaên *êzdîxane* û *mirîdxane* k'omên katêgorîyên mirovan ên konkrêt destnîşan dikin, ango, eger em bi r'êzimanî bibêjin, *êzdîxane* и *mirîdxane* şewazên p'ir'jimarê yên navdêrên konkrêt in – ên *êzdî* и *mirîd*-an.

Û, bi demê r'a ev şewazên p'ir'jimarê yên navdêran bi r'êya bêjebûnê (*lexicalization*) wisa jî wat'eya *k'om*, *civak* dest anîne. Û, wek ku tê zanîn, bi xwe têgeha *civak/k'om/k'omele* tê wat'eya *p'ir'//gelek mirov*, *p'ir'anîya mirovan*!?

Di destpêkê da p'eyvên *êzdîxane* û *mirîdxane* hatine wat'eya *yên êzdî*, *yên mirîd*, ango p'ir'//gelek (ji yekê/î zêdetir) êzdî, p'ir'//gelek mirîd, û her paşê wat'eyên civakên *êzdîyan* û *mirîdan* derk'etine holê...

Û li vira bi heşmendî pirs dertê holê: "Lê, eger *-xan(e)* li ser asta destpêkî ya pêşveçûna zaravê kurmancî paşdanka p'ir'jimarê ya navdêr bûye û îro di zimên da wek kevnemayekê (arxaîzm) hebûna xwe didomîne?"

Ev pirsê jî hema bû xala destpêkî ji bo ku li şopên vê p'arîne di zaravên dinê yên zimanê k'urdî û, hê berfirehtir, di zimanên îranî da biger'im.

Di zaravê kurmançî da t'u şopek nemaye, ya ku evê p'arîne destnîşan bike. Lê, eger em di zaravê soranî da binihêr'in, li vira ji bo p'ir'jimarê navdêr bi paşdanka **-an** r'a wisa jî şewazê **-k'an** tê bik'aranîn.

Mînak:

Mindalan (من دالان) – yên zarok,
kuran (کوران) – yên kur,
kiçan (کچان) – yên keç.

Lê:

Şaxekan (شاخهکان) – yên çîya,
balindekan (بالندهکان) – yên firinde,
kurdekan (کوردهکان) – yên kurd.
hewalekan (ههوالهکان) – yên nûçe.

R'ewşeke wisa di zimanê farsî da jî li holê ye, t'enê di vî zimanî da şewazê p'ir'jimarê yê navdêran li şûna dawînkê **-k'an** bi ya **-gan** saz dibe.

Mînak:

Kordha (کرده) – yên kurd,
dustan (دوستان) – yên dost,
doxteran (دختران) – yên dot.

Lê:

Fereştegan (گان فرشته) – yên firêşte,
baçegan (گان بچه) – yên zarok,
perendegan (گان پرنده) – yên firinde.

Dema mirov mînakên zimanên k'urdî û farsî hemberî hev dike, diwar nine, tê bigihîje, ku r'ehên wan dawînkên p'ir'jimarîya navdêran yên herdu zimanan jî ji cîyekî tên.

Lê di zaravê kurmançî da ev dawînkên p'ir'jimarê (**-xane**) di pêvajoya pêşveçûna dîrokî ya zimên da werguhêr'î **an/a** bûye (*khan>han>an>a*), lê şewazê wê wek kevnemayî (arxaîzm) di p'eyvên **êzdîxane** û **mirîdxane** da maye. Û ev p'eyvana jî paşê bi heman şewazî jî bi r'êya bêjebûnê (*lexicalization*) wat'eyên nû dest anîne –wat'eyên **k'om//civak** (*ên êzdîyan û mirîdan*) ...

Lê, her çî jî hebe, p'eyvên **êzdîxane** û **mirîdxane** bi t'u awayî **cî, erd, aqar** nadin zanîn. Li vira li ber ç'avan e, an du p'eyvên cuda t'evlîhev dikin, an jî hinekan ev ji ber xwe derxistye.

Û, wek ku ev mînakan didin xuyan, li vira pirsê t'evlîhevkirinê li hole ye!

Û, ya dinê, hebûna van *şewazên kevnemayî* (*archaic forms*) di zaravê kurmançî da, bi t'aybet jî li wir, li k'u ew ji bo dazanîna têgehên net'ewî-bawerî yên civaka êzdîyan tên bik'aranîn, careke dinê jî govenîya kevnartîya ola êzdî dikin...

[1] http://www.amidakurd.net/qunciknivis/êzdîxan_an_êzdîxane_k_îjan_ji_vana_r_ast_e_û_tê_ci_wat_eyê ; <http://www.mezopotamya.gen.tr/“Êzdîxan”-an-“Êzdîxane”-kîjan-jî-vana-rast-e-Û-tê-ci-wateyê-makale,900.html> ; <http://xendan.org/kurdi/drejawtar.aspx?NusarID=12&Jmara=312> ; *Rojnameya Pênûsa nû, hejmara 37.*

[2] <http://kurd.press/?p=19819>

Tîrmeh, s. 2016.
Pyatîgors/R'ûsiya